ИЗВЕСТИЯ НА МУЗЕИТЕ ОТ ЮЖНА БЪЛГАРИЯ
REPORTS OF THE MUSEUMS IN SOUTH BULGARIA

1975, том I, с. 175—181 | Постъпила на 30. IV. 1975
1975, vol. I, p. 175—181 | *Enlisted on 30. IV. 1975*

КНИЖОВНАТА И КНИГОИЗДАТЕЛСКА ДЕЙНОСТ В ПЛОВДИВСКИЯ КРАЙ ДО ХРИСТО Г. ДАНОВ

ИВАН ПОЩОВ

BOOK-WRITING AND BOOK-PUBLISHING IN THE PLOUDIV DISTRICT PRIOR TO CHRISTO G. DANOV

IVAN POSHTOV

ABSTRACT. The article dwells upon book-writing and publishing in the district of Plovdiv. The first attempt is made to give an idea of the contribution of the district to national publishing activity by finding out all that have worked in this field and putting forward their contribution before the appearance of the patriarch of Bulgarian book-publishing — Christo G. Danov.

Книжовната и книгоиздателска дейност в Пловдивския край още не е изследвана и публикувана. Същото би могло да се каже и в национален мащаб. В настоящия материал се опитваме да дадем бегъл преглед с цел да съберем в хронологична последователност извършеното по този въпрос до големия български книгоиздател Христо Г. Данов от неговите предшественици в Пловдивския край.

Пловдивският край се разглежда в естествения му обществено-икономически, културно-просветен и политически ландшафт, на който Пловдив е бил винаги централен град, т. е. на територията на днешния Пловдивски, Пазарджишки, Смолянски и отчасти на Хасковски, Старозагорски и Софийски окръг. Това понятие почти се покрива с границите на някогашната Пловдивска епархия.

След падането на България под турско робство тръгналата по възходяща линия българска книжнина е обречена на истинска гибел. Книгите на български са унищожавани от поробителите, а по-късно с още по-голяма настървеност и от фенерската патриаршия в Цариград. Само в най-затънтените места и по-специално в Пловдивския край, като Бачковския, Кукленския и други манастири, продължава отчасти да се съхранява и преписва българската книжнина. За съжаление някои от тези манастири не можаха да просъществуват до Освобождението. Такъв е случаят с манастирите край гр. Кричим, опожарени през Априлското въстание.

В руините на един от тях — Св. врачове Кузма и Дамян — бяха намерени овъглени късчета от църковнославянски книги.[1]

Приносът на Пловдивския край в книжовната и книгоиздателска дейност най-добре се откроява на общата национална картина в това отношение. Налага се по две причини. Едната вече изтъкнахме. Втората е, че изобщо не е правено досега изследване, от което да се види в кои години и по колко книги са издавани до изявата на Хр. Г. Данов.

Известно е, че първата печатна книга е трудът на Филип Станиславович, отпечатан през 1652 г.[2] Близо след един век излиза втората печатна книга на Христофор Жефарович, отпечатана през 1771 г. във Виена.[3]

Следва един доста дълъг период (1802 г.) през който не е известно да има отпечатана книга на български език. Едва в тази година се отпечатва книгата на Данаила «Лексикон тетрагласон», в който се среща текст и на български език с гръцки букви.[4]

Много разпространена в Пловдивския край е книгата на Софроний Врачански «Кириакидромио» — неделник, напечатана в Будим в 1806 г. През същата година там се отпечатва и втората му книга — «Молитвений крин».[5]

През краткия период 1806—1814 г. пак не е известно да са отпечатани някои книги. Това е последният по-значителен интервал, след който родната ни книжнина, макар и бавно, започва да се обогатява по-често с печатни книги. През годините 1816, 1817, 1818, 1819 и 1821 са отпечатани по една книга.

Следващата книга с практическа стойност за светското ни образование е отпечатаният през 1824 г. «Рибен буквар» от Петра х. Берович (д-р Берон).[6]

В края на първата четвърт на XIX в. започва чувствително да се увеличава българският книжовен фонд. От 1825 до 1855 г., когато се появява на бял свят малкото календарче на Хр. Г. Данов, излизат 215 броя, или, като приемем и тези от началото на века (1902 г.), общо са 225. Не са отпечатвани книги през следните години от този период: 1803—1805, 1807—1813, 1815, 1820, 1822—1823 и 1829. Най-голям брой книги са издадени през годините: 1835 — 14, 1844 — 19, 1850 — 22, 1852 — 23, 1853 — 34 броя, а най-малко през 1826 и 1827 г. — само по една книга на година.

В този порядък на книгоиздателска дейност заслужено внимание трябва да се отдаде на първия книгоиздател от Пловдивския край Цвятко х. Георгиев, «родом от Панагюрище». Той издава т. нар. от него «Календар или месецослов вечний, събран от много страни в кратце ради болгарскому народу. . в 1818 лето м. октомври и начертанию посла са Будим».[7]

Друг ранен радетел на книгопечатната дейност, заслужил да бъде поставен между най-ранните книжовници от Пловдивския край, е «словоредителят Слав Канюв от Калофер». През 1826 г. той реди буквите в Букурещ на «Новий завет» и наред с автора на предговора му Петър Сапунов от Трявна и собственика на типографията Матдей Бабанов отбелязва, че книгата се издава с благоволението на митрополита на «сичката агровлахия Григорий по времето на княз Григорий Гика *подир идването на армията на най-силната империя на сичката Русия*».[8] (к. м.)

Следващият книжовник от Пловдивския край е карловският учител Райно Попович. Той превежда книги от гръцки на български език и из-

дава четири книги, някои от които претърпяват повторни издания. Първите му две книги са отпечатани в Будапеща през 1837 г. «Едната от тях е т. нар. «Христоития или Благонравие. . . за полза и употребление българскаго юношества» и е посветена на пловдивския радетел за пробуждането и просветното издигане на българския народ господина Волка Чорбаджи К. Чаликоглу».[9] Друга от книгите му, която заслужава по-голямо внимание, е «Есопа — фригийски баснописец. . . преведена от гръцки на словено-български. . . с иждивението на х. Найден Иванович» през 1854 г. в Белград.[10]

Друг радетел на българското книгоиздаване е Лука Калист Сопотненец. Той превежда «Хатишерифа» и го отпечатва в Букурещ през 1841 г.[11]

Следвайки хронологичната изява на книгоиздателите от Пловдивския край, трябва да се отбележи, че заслужено внимание и почит си спечелва и карловецът Иван (Богоев) Богоров. През 1842 г. той изведнъж се изявява с три книги: «Математическа география», «Нещо за няколкото думи по превода на математическата география», отпечатани в Одеса, и «Български народни песни и пословици», издадени в Будапеща. Общо той отпечатва 14 книги, издадени в Букурещ, Цариград, Белград и Виена. За периода до 1855 г. в настоящото кратко изложение заслужава да се спомене и книгата му «Първичка българска граматика» — Букурещ, 1844 г., която е първата българска граматика на говорим новобългарски език.[12]

Пак през 1842 г. на книгоиздателското поприще се появява и видният по-късно учител, голям родолюбец и руски вицеконсул в Пловдив Найден Геров. Своята книжовна и книгоиздателска дейност той започва в Одеса с отпечатването на критичното си произведение «Няколко думи за преводът на математическата география на г. Ив. Богорова.»[13] Най-ценна от неговите книги е «Извод от физиката», която той написва като учител в Копривщица през 1849 г. С нея Н. Геров подпомага учебното дело не само по време на издаването ѝ, но и до края на 60-те години на миналия век. За излизането на тази ценна и необходима книга-помагало, както съобщава и самият автор, «много му предстояли за напечатването г. Гавраил Моравенов и К. Д. Моравенов и тем особенно е благодарен, като вижда трудът си издаден на свят». Също през 1842 г. в Берлин се отпечатва и дисертацията на калофереца Д. Мутав — «Психометрия» — с кратки автобиографични данни и посвещение на Христофор Колумб.[14]

Един истински по призвание книжар и книгоиздател, пламенен патриот, отдал се изцяло на тази толкова трудна и необходима за историческия момент за българския народ професия, е скромният х. Найден Йованович и както той сам отбелязва, «татар-пазарджиченин и книгопродавец на сичката словеноболгария». На книгоиздателското поприще той се появява с книгата си «Нарицаема Светче, или календар вечний», издаден през 1843 г. Х. Найден Йованович се проявява като много плодовит за времето си книгоиздател и сам ревностен разпространител. За 11 години той отпечатва 18 книги,[15] някои от които неколкократно са преиздадени. Печатни бази за него са изключително Белград и Букурещ. Книгите му, макар и малки и до голяма степен с религиозно съдържание, изместват гръцките. Те предлагат на любознателния и дирещ просвета, израстващ и жадно търсещ на роден език българскй читател леснодостъпно и разбираемо четиво. Освен своите той разпространява и руски книги.

По такъв начин х. Найден Йованович запознава българите с руския език и литература. «В това време, пише Йоаким Груев, беше много трудно да се сдобие човек с книги на чужди език. . . Аз с особенна радост посрещнах х. Найден Йованович. . ., който разнасяше печатни дребни книжки и календарчета. У него намерих руска христоматия от Галахова и си я купих. Тая христоматия ми беше едничката библиотека, в която намерих и учех образци от разни видове съчинения.»[16]

Пак през 1843 г. издателска изява прави бащата на Хр. Ботев — калоферският учител Ботьо Петков. Само една от своите пет книга той отпечатва през 1868 г., а календарът му за 1851 г. не претърпява второ издание. Книгите му «Нещо за безграмотните человеци» и «Психология или душесловие» са преиздадени съответно 3 и 2 пъти.[17] Това иде да покаже нуждата и интереса към тези книги, голямата практическа стойност от тяхната наличност както в учебния процес, така и изобщо в живота.

Други от Пловдивския край, които започват своята изява от този род деятелност също през 1843 г., са: Пенчо Радов от Карлово, книгоиздател и пътен книжар главно в Източна България, сам издал пет книги. За отбелязване е, че той е автор на две книги, написани с църковнославянски букви, но на турски език; вечният му календар претърпява шест издания.[18] Вторият книгоиздател е Сава Ив. Радулов от Панагюрище — учител и издател на 17 книги, 6 от които претърпяват 10 издания. Книгите му, както сам той пише, са с предназначение за «употребление народни училища, за длъжностите на човека към себе си, към обществото и за съвестта. . .»[19]

Следващата 1844 г. също е отбелязана с няколко заглавия на книгоиздатели от Пловдивския край. Това са: Христо п. Василиев, «карловски словенобългарски учител». До 1853 г. той отпечатва две книги. Първата е «Историята на Великия Александра Макендонца», която претърпява три издания.[20] Други двама книгоиздатели са Георги П. Илиев — Бусилин, от Батак и Петър Арабаджийски от с. Болярци, Пловдивско. Първият издава в Москва буквар,[21] а вторият — катехизически поучения за християните от филибилийската държава, напечатани в Рим.[22]

През 1846 г. Никифор Константинов — Мудрон, учител в Пазарджик, родом от Елена, отпечатва своя превод на «Ръководство към нравствената философия за новоначалните».[23]

От 1847 до 1855 г. се появяват трите превода с нравствено и църковноисторическо съдържание на Аврекия Петрович Сопотненец — калугер, а по-късно врачански митрополит. От него има още две книги, отпечатани до 1877 г.[24]

Развитието на търговията и търговските отношения, в които са навлезли и твърде много българи до средата на миналия век, изисква необходимостта от писмено ръководство в търговските сделки. В 1850 г. калоферците Стоян и Христо Д. Караминкови издават книга, с която отговарят на назрялата практическа необходимост от ръководство, което те наричат «Диплография, или как да се държат търговски книги».[25]

Пак в средата на миналия век по отношение на църковната борба и още повече с порасналата дейност и тесните връзки с Епархийското класно училище в Пловдив Казанлък е неразривно свързан с историята на Пловдив и Пловдивския край. Тогава (1850 г.) излиза от печат преводът на Онуфрий Попович — архимандрит на Хилендарския манастир —

«Духовний зрак», който претърпява през 1856 г. второ издание с иждивението на копривщенеца Нешо Недялков.[26]

Годината 1852 е отбелязана в историята на книгоиздателската дейност в Пловдивския край с книгата «Райна, българска княгиня»,[27] превод от руски на калоферката Елена Мутева и издание на Калоферското училище, отпечатана в С. Петербург.[28] Също така негово издание е и една от двете книги (преводи пак от руски) на Д. Тошкович, отпечатани през 1853 г. в Одеса.[29] През същата година се появява и «Месецослов, или календар вечний» на Велко Радов Каролеев от Панагюрище.[30]

За да привършим прегледа[31] на излезлите до 1855 г. книги от книгоиздатели от Пловдивския край, трябва да се отбележи и следният факт, който научаваме от писмата на Костантин Геров, учител в Пловдив през 1853—1857 г., до неговия брат Найден Геров, вече руски вицеконсул в града, но по това време във Виена. В едно от писмата от 14 юли 1855 г. К. Геров пише, че на тази дата той тръгва от Пловдив за Белград, за да може през време на лятната ваканция на учениците да печата п. Златановата книга. За съжаление заглавието на книгата не е споменато. «Ще дойде и Христо Груев (Клис)уреца — ИП., отбелязва той, с мене, та после, ако има време за маене там, да остане Христо, а аз да си дойда.»[32]

Какво е направил К. Геров с п. Златановата книга, от следващите писма на К. Геров не се вижда. Хр. Г. Данов наистина отива в Белград и до септември 1855 г. отпечатва своето «Старопланинче — календар за 1856 високосна година», с което започва голямото си дело като пръв между първите книгоиздатели в България.

Какво е значението на издаваните книги на дейци от Пловдивския край. Те се появяват още в самото активизиращо се начало на българското книгоиздаване в отговор на появилата се практическа необходимост на търговци и занаятчии, имат светски характер, историко-патриотична насоченост. Спомагат за просветно-културното издигане на населението, особено там, където се развиха тези занаятчийско-търговски отношения, и станаха причина Хр. Г. Данов да прозре в каква насока да развие своята народополезна дейност.

Участниците по изготвянето на книгите проявяват будно гражданско и политическо съзнание. Използват всеки момент да отбележат привързаността си към «най-силната империя на сичката Росия», превеждат и продават руски книги, като по този начин спомагат за укрепването на братските чувства на двата народа. Може да се заключи още, че малко са книгите с църковно-религиозно съдържание и те са «дребни книжки»; въпреки това излезлите от този род книги играят известна полезна роля, тъй като са предназначени срещу тези на чужд език. Прави впечатление, като вземем предвид обрисуваната картина от национално значение, без да имаме предварителни проучвания какъв точно е приносът на другите краища в България, че книгите, които се появяват от дейци от Пловдивския край и се разнасят нашироко от тях по цялата страна, заемат твърде голям дял от всичко излязло в национален мащаб.

Този успешен старт е базата, върху която се разви многостранната дейност на Хр. Г. Данов, Драган Манчов, Любен Каравелов, Ботеви (баща и син), Блъскови (баща и син) и на още много други дейци от Пловдивския край преди Освобождението.

ОБЯСНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

В материала използваме термина «книгоиздатели», като не влагаме днешното му съдържание. На времето няма оформени книгоиздателства. В описвания период всеки автор, преводач или съставител търси сам и осигурява всичко необходимо за излизането от печат на една книга.

[1] През 1963 г. разчистихме терена на разрушения и опожарен през Априлското въстание манастир.
[2] Ив. Богданов — Българската литература в дати и характеристики 817—1965 г. Така нареченият «Абагар», С., 1966, с. 119.
[3] П. Атанасов — Начало на българското книгопечатане, С., 1959, с. 6; Ив. Богданов — пос. съч. Става дума за стематографията.
[4] В. Погорелов — Опис на старите печатни български книги (1802—1877 г.), С., 1833, с. IV, V.
[5] Пак там, с. 5.
[6] „ „ „ 20.
[7] „ „ „ 756.
[8] „ „ „ 730.
[9] „ „ „ 31; Райно Попович съвместно с йеромонах Ефтимий Хилендарски превежда кн. «Служба свщмч Хараламппя», Константинопол, 1843, пос. съч., с. 762.
[10] В. Погорелов — пос. съч., с. 60, 134 и др.
[11] Пак там, с. 76.
[12] „ „ „ 753.
[13] Т. Панчев — Найден Геров, 100 години от раждането му (1823—1923). Къси черти от живота и дейността му, С., 1923, с. 32—33; С. С. Бобчев за Н. Геров, сп. «Българска сбирка», год. VII, кн. IX, С., 1900.
[14] М. Стоянов — Българска възрожденска старина, I, С., 1957, с. 251; Н. Начов — Калофер в миналото, С., 1927, с. 413—417.
[15] В. Погорелов — пос. съч., с. 765.
[16] Й. Груев — Моите спомени, Пловдив, 1906, с. 7.
[17] В. Погорелов — пос. съч., с. 777.
[18] Пак там, с. 190, 94, 177, 375 и др.
[19] „ „ „ 40, 96, 97.
[20] „ „ „ 756.
[21] М. Стоянов — пос. съч., с. 34.
[22] Пак там, с. 5.
[23] В. Погорелов — пос. съч., с. 144.
[24] В. Погорелов — пос. съч., с. 777.
[25] Пак там, с. 172.
[26] „ „ „ 175.
[27] „ „ „ 200; М. Стоянов — пос. съч., с. 254.
[28] „ „ „ 243, 354; М. Стоянов — пос. съч., с. 354.
[29] „ „ „ 232.
[30] „ „
[31] Не считаме, че с настоящата работа напълно изчерпваме същността на въпроса. Има и други книги, които не успяхме да включим. Те са сигурно много малко.
[32] Музей на Възраждането и националноосвободителните борби, Пловдив, инв. № II-63.

ЛИТЕРАТУРА

1. А. Т. Балан — Български книгопис преди Освобождението, С., 1893.
2. А. Т. Балан — Български книгопис за 100 години, С., 1909.
3. К. Иречек — Книгопис на новобългарската книжнина, 1806—1870.
4. Ст. Кутинчев — Печатарството в България, С., 1920.
5. Н. Начов — сп. «Българска книга», год. I.
6. Н. Начов — Новобългарската книжнина и печатното дело у нас в годините 1806—1877.
7. Ив. Снегаров — Първата българска печатница, сп. «Македонски преглед», С., 1936.

8. Юр. Тодоров — Българският периодичен печат преди Освобождението, С., 1893.
9. | Б. Цонев — Славянски старопечатни книги в Нар. библиотека «Ив. Вазов» в Пловдив, С. 1920.

L'ACTIVITE LITTERAIRE ET D'EDITION DANS LA REGION DE PLOVDIV JUSQU'A CHRISTO G. DANOV

IVAN POCHTOV

Résumé

L'activité littéraire et d'édition dans la région de Plovdiv n'est pas étudiée. On peut dire de même dans de sens national. Sous «région de Plovdiv» on ne doit pas comprendre les frontières administratives, qui changent souvent, mais les limites qui se sont imposées historiquement et dans lesquelles la ville de Plovdiv joue un rôle prépondérant dans le domaine de la culture et de l'instruction ainsi que dans le domaine économique et politique pendant des siècles.

Dans l'exposé on communique ce qui est fait par les prédécesseurs dans ce domaine, jusqu'au moment de la manifestation du grand éditeur Chr. G. Danov, qui travaille et vit à Plovdiv.

La revue succincte des livres édités dans un aspect national jusqu'à 1855, nous donne la possibilité d'apprécier l'apport de la région de Plovdiv dans la trésorerie nationale d'édition et de diffusion des livres.

L'article nous fait connaître les noms des personnes qui se sont occupés d'activité littéraire et d'édition, en soulignant l'apport de chacun et en mentionnant le nombre et les titres des livres édités, les plus importants.

En conclusion l'auteur souligne que les hommes de lettres de la région de Plovdiv ont un apport important dans le domaine national littéraire et d'édition. Les livres édités correspondent aux intérêts culturels et économiques desce temps, ces livres ont un caractère mondain et contribuent au développement postérieur de l'activité littéraire et d'édition bulgare.

ИЗВЕСТИЯ НА МУЗЕИТЕ ОТ ЮЖНА БЪЛГАРИЯ
REPORTS OF THE MUSEUMS IN SOUTH BULGARIA

1975, том I, с. 183—190
1975, vol. I, p. 183—190

Постъпила на 25. IV. 1975
Enlisted on 25. IV. 1975

РАЙНО ПОПОВИЧ И ПЛОВДИВ

ЕВДОКИЯ ЕМАНУИЛОВА

RAYNO POPPOVITCH AND PLOVDIV

EVDOKYA EMANUYLOVA

ABSTRACT. The article treats the Plovdiv period in the life of the great Bulgarian enlightener and scholar Rayno Poppovitch (1773—1858). On the basis of archival and other materials his relations to Plovdiv are revealed and his teacher's activity in the town in 1857—1858 is characterized.

Райно Попович е изтъкната фигура в нашето ранно Възраждане, бележит просветител, учител-елинист и книжовник. Въпреки откритата си насоченост и преклонение пред елинския език и гръцката култура до края на своя живот той остава горещ родолюбец, както се вижда от писмото му до Васил Априлов от 10 юли 1840 г.: «Аз минах през разни училища в Гърция с труд и със собствени мои скромни средства. . ., за да стана способен да принеса някоя малка полза на моя народ. . .»[1]

За да разберем правилно личността и делото на Р. Попович, трябва да вникнем по-подробно в обективните конкретни исторически условия за работа на българската интелигенция през първата половина на XIXв., когато се зарежда движението за национална просвета и култура в противовес на асимилаторските тенденции на гръцкото фанариотско духовенство и гъркоманството. Подобно на по-голяма част от своите образовани съвременници, ранни възрожденци, Попович получава солидно гръцко образование, което му позволява по-късно да се изяви напълно като учител и книжовник, считащ гръцкия език и гръцката образованост като най-важно средство за просвещаване на българите и приобщаването им към постиженията на тогавашния културен свят. Но това не бива да се «вменява в грях» на Райно Попович, както пише за него в 1885 г. П. Р. Славейков.[2] «. . .ние като по-прями наследници на тази епоха, съобщава Славейков, длъжни сме да го оправдаем, че за тогаз инак не бе и възможно;. . . за друго учение освен гръцкото не можеше и да се помисли, ни да се помене, ни да се очаква при тогавашните обстояния. Доволно бе и това, че те не бяха гъркомани и не искаха да разпространяват гръкоманството, а гледаха как да извадят българщината от тинята на забравянието и как полека и незабележимо да провъзведат българския език.»[3] Сам Райно

Попович в цитираното писмо до В. Априлов отбелязва: «Между това ние в онази епоха се борехме и за бащиния ни език.»[4] Разбира се, настоящата статия, посветена на един съвсем кратък период от живота на Р. Попович — престоя му в Пловдив, няма за цел да даде цялостна оценка или да направи обстойна характеристика на неговата многогодишна учителска и книжовна дейност.

Редица градове в страната могат да се посочат като места, свързани малко или много с името и учителските години на Райно Попович. Един от тях е и Пловдив. Разглеждайки връзките на Р. Попович с Пловдив, трябва да вземем под внимание не само учителствуването му, макар и кратко, в града, но и следните факти: спомоществователи на «Христоития» от Пловдив, книги преведени от Райно Попович, намиращи се в Народна библиотека «Иван Вазов» и Музея на Възраждането и националноосвободителните борби — Пловдив, и кореспонденцията му с пловдивски дейци по различни въпроси.

От биографията на Райно Попович е известно, че през периода 1827—1852 г.[5] той е учител в Карлово. Наред с това видният възрожденски просветител се отдава ревностно и на книжовна работа. Така той служи още по-всеотдайно на своя народ, което ясно изразява в предговора на «Христоития»: «. . .преведох я по силе моей. . ., за да бъде едно мало знамение на любовта, която имам към моя болгарский род. . .»[6] Още през 1833—1834 г. Р. Попович започва да работи над някои свои преводи и да пише интересния и доста обширен предговор на «Благонравие»[7]. В 1837 г. го виждаме в Будим (Будапеща), където следи отблизо отпечатването на «Христоития» и «Краткое толкование на божествения храм». Веднага трябва да отбележим, че първото издание на «Христоития» или «Благонравие» Райно Попович посвещава на известния през ония години пловдивски първенец и радетел за развитие на учебното дело в града Малки Вълко Куртович Чалъков, когото нарича «люброднейший и почтеннейший».[8] Чорбаджи Вълко е един от главните спомоществователи на «Христоития» от Пловдив, с чието иждивение била издадена книгата. Заедно със своя братовчед Големи Вълко Теодорович Чалъков той поръчва 20 броя от «Христоития». Освен тях преводът на Р. Попович има и други спомоществователи от Филипупол (Пловдив): гръцкия митрополит в града Никифор, Христо Джупану, братя Гешови, Пею Георгиев Кюркчията, Захари Зограф (през 1836—1841 г. той живее и работи в Пловдив). Според Маньо Стоянов[9] от Пловдив били поръчани само 7 екземпляра. Вероятно той има предвид само действително купените екземпляри от пловдивчани, а не тези, които са посочени в списъка на спомоществователите, поместен в края на първото издание на «Христоития» (1837 г.).

Каква е съдбата на екземплярите от «Христоития», дошли в Пловдив по пътя на спомоществование или чрез разпространение от близки помощници на Райно Попович в града? От направената справка в старопечатния отдел на Народна библиотека «Иван Вазов» и Музея на Възраждането и националноосвободителните борби в Пловдив може да се заключи, че техният брой не е много голям. От първото издание на «Христоития» в библиотеката се намират 4 екземпляра, а от второто — само един. Библиотеката притежава и двете издания (1837 и 1846 г.) от превода на «Краткое толкование на божествения храм» и «Есопа, фригийскаго баснотвореца басни или прикаски» (1854 г.). В експозицията на

Музея на Възраждането и националноосвободителните борби — Пловдив; е поставен един екземпляр от второто издание на «Христоития» (1855 г.). Един от екземплярите на «Христоития» (I изд. 1837 г.), който се пази в библиотеката, е бил притежание на Христо Илич — голям пловдивски възрожденски деец и член на основания от В. Левски в Пловдив през 1869 г. таен революционен комитет. Екземплярът носи дата 3 февруари 1867 г., написана, както и името му, с молив. На последната страница на книгата Илич е записал пак с молив малките имена на нейни спомоществователи от Пловдив и броя на екземплярите, които те поръчват. И тъй като «Христоития» е излязла повторно (1855 г.), не може да се установи точно за кое издание са записаните от Христо Илич в Пловдив спомоществователи. Но едно е напълно ясно и сигурно: както навсякъде в страната, така и сред населението на големия тракийски град «Христоития» се е ползвала с голяма популярност, била е четена и широко разпространявана. Впрочем сведения за това дава и кореспонденцията на Р. Попович със спомоществователите и помощниците му, разпространители на преведените от него книги в Пловдив.

По-голяма част от архива на Райно Попович, подреден в три папки, се намира в Научния архив при БАН и съдържа писма до него, различни материали и обяви, както и чернови от писмата и съчиненията му. Той е обнародван в различни години от различни автори[10] и хвърля обилна светлина върху просветната и книжовна дейност на видния карловски елиногръцки учител. Мнозина от неговите кореспонденти са били от Пловдив и той поддържа с тях делови писмени връзки, главно на гръцки език, отнасящи се както за разпространение на книжовните му трудове, така и по някои търговски и други въпроси.

Ревностен елинофил и привърженик на елинското образование и култура, Райно Попович бил в приятелски отношения с тогавашния пловдивски митрополит Никифор (1825—1850 г.), който съдействувал да се запишат повече спомоществователи за неговите книги в Пловдивска епархия. В архива на Райно Попович има няколко писма от Никифор до него. С писмо от 21 февруари 1836 г. владиката моли своя приятел да посочи някой от своите ученици, за да бъде назначен учител в Чирпан.[11] В своите книжа покрай други документи и материали Р. Попович съхранил и три послания на пловдивския митрополит Никифор.[12]

Сърдечна дружба и приятелство свързва Райно Попович с прочутата карловска фамилия Гешевци, чиито синове са били негови ученици в Карлово. Тази дружба се закрепва още повече чрез женитбата му с Анастасия Гешева.[13] Някои членове на семейство Гешеви се преместват в Пловдив и оттук водят кореспонденция със своя учител и роднина. Те стават и негови спомоществователи. С Димитър Ив. Гешев и Христо Гешев Райно Попович има търговски връзки и парични вземания, както се вижда от писмата им от 1838 и 1843 г.[14] Важно място в отношенията на Райно Попович с Пловдив заема Христо Гешоглу. Освен като спомоществовател той се явява негово доверено лице, негов настоятел, чрез когото често пъти карловският учител получава кореспонденцията си, например писмата на Гаврил Кръстевич.[15] От едно писмо на пазарджишкия възрожденец и книжовник Стефан Захариев с дата 7 ноември 1837 г.[16] се вижда, че същият Христо Гешоглу от Пловдив е бил определен да събира парите, които спомоществователите на Райно Попович получавали срещу

продадени от тях негови преводни книги. Този факт говори за голямото доверие, с което се ползвал Христо Гешев пред Райно Попович.

За да завършим с пловдивските кореспонденти на Райно Попович, нека споменем за писмата на гръцките учители в Пловдив Георги П. Константину Музикос и Георги Цукалас, разкриващи други страни от дейността на Попович.[17] Като вещ познавач на източното църковно пение към него се отнесъл Георги Музикос (писмата му от 1838 и 1843 г.), за да съдейства за набавяне на гръцки нотирани книги (ирмологии). В архива на Р. Попович се намира една обява на Г. П. К. Музикос, Павел Куртович и др., с която се отправя покана да се създаде «Антология тис музикис», в която да се запишат всички църковни певци, вкл. и от Пловдив.[18]

През целия си живот Райно Попович се интересува живо от развоя на новобългарската книжнина и учебното дело, за което свидетелствуват писмата му до видни книжовници от онова време и пазените в неговата сбирка различни обяви за издаване на книги и учебни помагала. Константин Фотинов от Смирна[19] му изпраща в дар един екземпляр от своята граматика чрез пловдивчанина Николаки х. Василиу с молба да я използва в преподавателската си работа в училище и обещава да изпрати в Пловдив още при необходимост от повече бройки.

Райно Попович учителствува в Пловдив в залеза на своя жизнен път. Считайки годината 1773 за негова рождена дата, следва да приемем, че той е над 80 години, когато идва като учител в Пловдивското централно епархийско училище «Кирил и Методий». Всички биографи и материали за живота на Райно Попович сочат, че той е бил на работа в Пловдив.[20] Различия има само в определяне продължителността на учителствуването му в града. Според едни автори[21] Райно Попович е стоял в Пловдив две години. По-правилно е да се приеме това, което ни съобщава Йоаким Груев в написания от него «Помянник» по повод смъртта на Попович през 1858 г.: той «биде призван за учител на гръцкий язик в средоточното у Пловдив Българско училище, гдето в разстояние на година и половина с готовност отправлява трудната на старините му учителска служба»[22]. На него може да се вярва, защото Райно Попович е в Пловдив по това време, когато Груев е главен учител в училище «Кирил и Методий». И по-късно той потвърждава същото в статията си «Епархийското в Пловдив училище «Кирил и Методий»[23], в която уточнява времето, през което Р. Попович живее и работи в Пловдив: «През март 1857 г. повикан бе за учител по гръцки език покойният Райно Попович, който другарува с мене до края на 1858 учебна година, когато по старост бе принуден да се оттегли.» Основание да се съгласим с казаното от Груев ни дава и едно писмо на Найден Геров с дата 29 януари 1857 г. до Христо Георгиев.[24] След като му разказва за успехите на пловдивското училище, между другото той пише: «Направихме да викнат даскал Райна в него за учител на греческий язик. Гешовци му са писали, ала още няма от него отговор...» Вероятно след един месец Райно Попович отговорил положително и през март с. г. го виждаме вече в пловдивското училище.

Посоченото от Йоаким Груев време за учителските години на Попович в Пловдив приема и неговият биограф Никола Т. Балабанов: «от пролетта на 1857 г. до есента на 58 г.»[25], а така също и Иван Ванев, изследващ историята на учебното дело в Пловдив и Пловдивския край през епохата на Възраждането.

В интерес на историческата правда трябва да кажем, че още през 1842 г. Райно Попович е бил канен за учител в общото гръцко училище в Пловдив. С писмо от 24 февруари 1842 г.[26] пловдивският митрополит Никифор отправя поканата на пловдивските първенци и еснафлии и условията, при които ще работи в града.

Кое кара прочутия в цялата страна карловски елино-гречески учител в твърде напреднала възраст да се съгласи да дойде в Пловдив през 1857 г. — 15 години след първата покана? Причините трябва да търсим в настъпилите обществено-икономически промени в Карлово през 50-те години на миналия век. Поради засилване на национално-църковните борби в града привържениците на гръцкия език и култура, елинофилите, неизбежно губели своите позиции.[27] Естествен се явява тогава стремежът у карловските търговци и занаятчии да се ограничи преподаването на гръцки език в училището. Макар че горещо обичал своя народ и му служил вярно, Райно Попович, изглежда, не е могъл да разбере своите съграждани. Огорчен и обиден, той се принудил да напусне през 1853 г. Карлово, където оставил семейството си, и след учителствуване в Калофер и Сопот да дойде в Пловдив.[28]

Документите, съхранявани в личния архив на Иван Ванев от Пловдив,[28] показват при какви условия Райно Попович е постъпил на работа в Пловдивското класно училище. Училищното настоятелство предварително през май 1857 г. му отпуснало 100 гроша «за кирия на учителя Райно». За учителствуването му през 1857 г. (за шест месеца и половина) е дадено съвсем малко: 2600 минца,[30] а за учебната 1858 г. (за девет месеца и половина) — 4200 гроша.[31]

Във връзка с учителствуването на Райно Попович в Пловдив възниква въпросът, къде е живял той в града през 1957—1858 г. В своите възпоминания и бележки ученикът му Никола Г. Еничерев[32] разказва, че поради възрастта си учителят им дядо Райно предавал седишком, а учениците били наредени около него по миндера и постелята му. Оттук може да заключим, че Райно Попович е заемал някоя стая в сградата на Пловдивското училище, ул. «Максим Горки» № 14-а, където днес се издига зданието на бившата девическа гимназия (сега СПТУ по фина механика «Константин-Кирил Философ» — Пловдив). Парите, които училищните настоятели му давали за квартира, вероятно той е внасял в училищната каса. По сведения на негови съвременници и дъщеря му Ека К. Попова разбираме, че Райно Попович е живял в Пловдив «в крайна бедност, съвършенно изнемощял телесно и душевно»[33]. Затова не може да очакваме от него в последните години от своя дълъг учителски живот, поемайки катедрата по гръцки език в Пловдивското класно училище «Кирил и Методий», да внесе нещо ново в обучението по гръцки език и изобщо работата му като учител да разнообрази и обогати преподавателската практика в това училище. Ако съдим от доста пристрастните думи на Н. Г. Еничерев, методът за преподаване на гръцки език, прилаган от Райно Попович в Пловдив, е съвсем обикновен: «След изучаването на гръцкия буквар даваше ни да превождаме Есоповите басни, като същевременно ни разправяше някои граматически правила.»[34] Трябва само да се съжалява, че Райно Попович идва в Пловдив в края на своя живот, твърде стар и немощен, за да окаже някакво влияние върху просветното дело и културата на града, да може да направи «цяла една епоха в умстве-

ния подем на града»[35], както това извършва в Карлово през 25-годишното си учителствуване.

От изнесените данни за живота и учителската дейност на Райно Попович в Пловдив могат да се направят някои изводи:

Големият български възрожденец поддържа връзки с Пловдив и се интересува от развоя на учебното дело в града и преди да се установи тук като учител. Писмата на тогавашни пловдивски дейци до Райно Попович са важен източник на сведения за начина на разпространение на книжнината у нас в годините на робството чрез системата на спомоществование. Р. Попович има няколко сигурни спомоществователи и свои доверени лица в Пловдив. Като се има предвид, че неговите кореспонденти са не само от Пловдив, а от различни селища на поробеното Отечество, може да се очертае ролята, която Р. Попович играе в разширяване и укрепване на сътрудничеството и връзките между новобългарската интелигенция до средата на миналото столетие. Наред с това, прелиствайки страници от неговия богат архив, добиваме представа за онази постоянна и необходима помощ, която оказват различните обществени слоеве у нас за развитието на книжнината, книгоиздаването и просветното дело.

Бележитият карловски просветител и книжовник Райно Попович е светла възрожденска личност със значителни заслуги за развитие на учебното дело у нас през първата половина на XIX в. Той има свое място в историята на българското образование с многолетния си труд на учителското поприще, с «чистата, искрена своя гореща любов към Отечеството и към сънародниците си»[36]. Това родолюбие и ревност за напредъка на родната книжнина гори у него и през краткото му пребиваване в Пловдив, последния град, в който той учителствува.

ОБЯСНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

[1] Ив. Снегаров — Принос към биографията на Райно Попович, С., 1959, с. 243—244.
[2] П. Р. Славейков — Райно Попович, Периодическо списание, IV, 1885, кн. XIV, с. 296—300.
[3] Пак там, с. 300.
[4] Ив. Снегаров — пос. съч., с. 244.
[5] Пак там, с. 3.
[6] Р. Попович — Христоития или благонравие, Будим, 1837, с. 8.
[7] М. Д. Балабанов — Гавриил Кръстевич, С., 1914, с. 46.
[8] Възрожденски страници. Антология, т. I, С., 1969, с. 287; Р. Попович — Христоития или благонравие, Будим, 1837, с. 3.
[9] М. Стоянов — Българска възрожденска книжнина, т. I, С., 1957, с. 298, 561.
[10] Димитриев — Писма по народното пробуждане, Периодическо списание, год. VI, 1888, кн. XXV—XXVI, XXXII—XXXIII и XXXIV; Ив. Шишманов — Нови студии из областта на българското Възраждане, Сб. БАН, XXI, с. 151; Ив. Снегаров — Принос към биографията на Неофит Рилски, С., 1951; Ив. Снегаров — Принос към биографията на Райно Попович, С., 1959; М. Д. Балабанов — пос. съч., В. Пундев — Константин Огнянович, Сб. БАН, XXXVI, с. 279.
[11] Ив. Снегаров — Принос към биографията на Райно Попович, С., 1959, с с. 59—60.
[12] Пак там, с. 5.
[13] Ив. Унджиев — Карлово, 2, изд., С., 1968; забел. на с. 101; Н. Т. Балабанов — Райно Попович, С., 1921, с. 10.
[14] Ив. Снегаров — пос. съч., с. 139, 208—210.

15 Пак там, с. 84.
16 Пак там, с. 115—116.
17 Ив. Снегаров — пос. съч., с. 7.
18 Пак там, с. 17—18.
19 Пак там, с. 210—211.
20 Ив. Снегаров — Принос към биографията на Райно Попович, С., 1959, с. 3; Й. Груев — Помянник на Райно Попович, сп. Български книжици, ч. III, Цариград, 1858, кн. 2, с. 343; Й. Груев — Епархийското в Пловдив училище «Кирил и Методий», Български преглед, год. III, 1896, кн. VII—VIII, с. 124;
Н. Г. Еничерев — Възпоминания и бележки, С., 1906, с. 47; Б. Пенев — История на новобългарската литература, т. 3, С., 1933, с. 524; Кратка българска енциклопедия, т. IV, С., 1967, с. 210; История на българската литература, т. II, С., 1966, с. 98; Н. Т. Балабанов — пос. съч., с. 15; Ил. Конев — Райно Попович в: Бележити българи, т. III, С., 1969, с. 175; Ив. Унджиев — пос. съч., с. 101; Ал. Пеев — Пловдив към средата на XIX век според описанието на К. Д. Моравенов, Пловдив, 1930, с. 158.
21 Н. Г. Еничерев — пос. съч., с. 47; Ив. Снегаров — пос., съч., с. 3; Б. Пенев — пос. съч., с. 524; Ал. Пеев — пос. съч., с. 158.
22 Й. Груев — Помянник. . ., Български книжици, 1858, ч. III, кн. 2, с. 343.
23 Й. Груев — Епархийското в Пловдив училище «Кирил и Методий», Български преглед, год. III, 1896, кн. VII—VIII, с. 124.
24 Из архива на Найден Геров, т. I, С., 1911, с. 211—212, № 347.
25 Н. Т. Балабанов — пос. съч., с. 15.
26 Ив. Снегаров — пос. съч., с. 194—195.
27 Ив. Унджиев — пос. съч., с. 101.
28 Й. Груев — Помянник. . ., с. 343; М. Д. Балабанов — пос. съч., с. 47.
29 Изказвам сърдечна благодарност на др. Ванев за любезността да ми предостави документите за ползване.
30 Минц — стара австрийска златна монета.
31 Ив. Ванев — Документи за учебното дело в Пловдивския край. Личен архив.
32 Н. Г. Еничерев — пос. съч., с. 47.
33 М. Д. Балабанов — пос. съч., с. 44; Н. Т. Балабанов — пос. съч., с. 15.
34 Н. Г. Еничерев — пос. съч., с. 47.
35 В. Н. Тантилов — Карлово до Освобождението, в. Просвета, Карлово, V, бр. 23, 19 авг. 1906.
36 В. «Век», I, Цариград, бр. 45, 16 ноем. 1874, кол. II, Статия на Гаврил Кръстевич за Райно Попович.

RAYNO POPOVITCH ET PLOVDIV

EVDOKIA EMANOILOVA

Résumé

Pendant la longue carrière de sa vie, le célèbre éveilleur bulgare, à l'époque de la Renaissance, éducateur, instituteur et homme de lettres, Rayno Popovitch a travaillé comme maître d'école dans plusieurs villes bulgares. Parmi celles-ci, on doit citer le nom le la ville de Plovdiv. Dans l'article présenté, l'auteur traite la période de vie de Rayno Popovitch (1857—1858) passée à Plovdiv. Se basant sur des matériaux d'archives et d'autres, on a démontré ses relations avec la ville de Plovdiv et on a fait la caractéristique de son activité de professeur dans la ville. Les relations de Rayno Popovitch sont variées. A Plovdiv, il a été secouru dans l'édition de son livre «Christoïtia» (1837); il est en correspondance aussi avec plu-

sieurs hommes d'Etat de Plovdiv traitant différents problèms. Un fait très significatif est que la première édition de son livre «Christoïtia», est dédiée à Malki Valko Kourtovitch Tchalakov, qui à cette même époque est un des premiers citoyens de la ville et zélateur du développement de l'éducation dans la ville. C'est son secoureur principal à Plovdiv grâce à l'assistance duquel le livre a été édité.

Rayno Popovitch était également traducteur et prcfesseur de grec à «l'école de classes» à Plovdiv. «Cyrille et Méthode» pendant les dernières années de sa vie (1857—1858). A ce temps-là, d'après les souvenirs de ses contemporains et de sa fille Eka K. Popova, il est déjà vieux, sans forces, c'est pourguoi il n'introduit rien de nouveau dans l'enseignement du grec à l'école.

Son activité de prcfesseur à Plovdiv est un fait remarquable dans l'histoire de l'école de classes «Cyrille et Méthode», où il consacre à la jeune génération ses dernières forces et ses connaissances.